

Jerzy
Skorupka

O PROCESIE
SĄDOWYM
W STAROŻYTNYCH
ATENACH

Szkic
o historii procesu karnego
w kontynentalnej Europie
i Mezopotamii

Jerzy
Skorupka

O PROCESIE
SĄDOWYM
W STAROŻYTNYCH
ATENACH

Szkic
o historii procesu karnego
w kontynentalnej Europie
i Mezopotamii

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Wolters Kluwer

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego
ze środków NCN OPUS 14 pt. *Dopuszczalność dowodów w procesie karnym.
Między poznaniem prawdy a rzetelnością i sprawnością postępowania*
nr 0201/2462/18, UMO-2017/27/B/HS5/00854

Zdjęcia zawarte w tej publikacji są powszechnie dostępne
i zostały wykorzystane do celów naukowych.

Recenzent

Dr hab. Maciej Jońca, profesor Uniwersytetu Szczecińskiego

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Paulina Ambroży

Opracowanie redakcyjne

Joanna Ośka

Projekt okładki

Anna Gogolewska

Ilustracja na okładce

fmajor/iStock

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-846-8

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Przedmowa	9
Wstęp	15
Rozdział I	
Od kultury minojskiej do antycznej polis w Atenach	23
Rozdział II	
Od Drakona do Demostenesa. Zarys ustroju politycznego i organizacji sądownictwa w starożytnych Atenach	51
1. Prawa Drakona	51
2. Reformy Solona	59
3. Reformy Klejstenesa	77
4. Reformy Efiatesa i Peryklesa (462/461 r.)	95
5. Rządy Rady Czterystu	102
6. Rządy Trzydziestu Tyranów	112
7. Upadek Aten i utrata niepodległości	120
Rozdział III	
Proces sądowy w starożytnych Atenach od VII do IV wieku p.n.e. ...	125
1. Ustrój i właściwość sądów (trybunałów)	125
2. Rodzaje skarg (procedur) sądowych	152
A. Wstęp	152
B. Skargi prywatne (<i>dike</i>)	167
C. Skargi publiczne (<i>graphe</i>)	170
a) <i>Graphe paranomon</i>	170
b) <i>Eisangelia</i>	177

c) <i>Euthyna</i>	191
d) <i>Apophasis</i>	196
e) <i>Asebeia</i>	201
f) <i>Apagoge</i>	210
g) <i>Apographe</i>	224
h) <i>Phasis</i>	227
3. Cechy procesu sądowego	228
A. Wstęp	228
B. Cel procesu	230
C. Obywatelski i niezawodowy oraz cywilno-sakralny charakter procedur sądowych	256
D. Zasada personalności	264
E. Skargowość	268
F. Bezstronność	284
G. Domniemanie niewinności oskarżonego	304
H. Samodzielność jurysdykcyjna sądu	309
I. Kontradykcyjność i równość stron oraz bezpośredniość	311
J. Prawo do samodzielnej obrony. Brak obrońcy zawodowego	314
K. Jawność i publiczność rozprawy	326
L. Swobodna ocena dowodów	327
M. Brak postępowania przygotowawczego	329
N. Instancyjność	331
4. Przebieg postępowania	340
A. Postępowanie w sprawach o zabójstwo	373
 Wnioski	 397
 Literatura	 433

PRZEDMOWA

Gdy kilka lat temu przygotowywałem tekst dotyczący źródeł apelacji w procesie karnym, sięgnąłem do prawa rzymskiego. Pomimo obfitości dostępnych materiałów dużo wysiłku wymagało dotarcie do historii Publiusza Horacjusza i jego siostry Horatii, którą przebił mieczem, gdyż była potajemnie zaręczona z jednym z braci Kuracjuszy, których wcześniej położył trupem w walce. Komisja *duumviri perduellionis* powołana przez króla Tullusa Hostiliusza uznała Horacjusza za winnego zbrodni, a wtedy on wykrzyknął „*provoco*”, odwołuję się, dzięki czemu postawiono go przed Zgromadzeniem Ludowym, które uwolniło go od winy za popełnioną zbrodnię, nakazując dokonanie rytualnego oczyszczenia i złożenia ofiary bogom, gdyż Publiusz Horacjusz był *sacer*. Sto lat później, w r. 509 p.n.e., na wniosek (*rogatio*) konsula Lucjusza Waleriusza Publicoli uchwalona została *lex Valeria de provocatione* ustanawiająca *provocatio ad populum*, zabraniająca wykonania kary śmierci lub chłosty, gdy obywatel rzymski skorzystał z *provocatio* (*ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret neve verberaret*).

W pracach poświęconych prawu starożytnej Grecji, a zwłaszcza prawu starożytnych Aten, znajdowały się wzmianki o dwuinstancyjności postępowania; nie wszędzie jednak zaznaczono, że odnosiło się to do możliwości odwołania do sądu od decyzji podjętej przez archonta lub innego urzędnika bądź Radę (*Boule*). Brakowało też informacji o źródłach takiego ukształtowania procesu sądowego. Dopiero lektura „Konstytucji ateńskiej” przetłumaczonej przez J. Wierzbickiego, wydanej w Polsce w 1894 r., pozwoliła na poznanie przytoczonej przez Arystotelesa historii Eumelidesa z Alopei, który uratował od śmierci Lizymacha skazanego na karę śmierci przez Radę (*Boule*), który na miejscu egzekucji wołał, że „nie

wolno wydać na śmierć żadnego obywatela bez wyroku sądu ludowego”. Obywatel miał však prawo do odwołania się do sądu od orzeczenia wydanego przez organ niesądowy.

Jeszcze większe trudności stwarzało poznanie źródeł ewentualnej apelacji w prawie starożytnej Mezopotamii, w tym Babilonii. Z jedno, a najwyżej kilkunastu wiadomości o tamtejszym prawie zamieszczonych w podręcznikach akademickich do historii i historii prawa, na czoło wybijały się informacje o prawie talionu w Kodeksie Hammurabiego, z krótką wzmianką o braku dwuinstancyjności postępowania sądowego. Monografia M. Stępnia o *ensim* w czasie III Dynastii z Ur, a później lektura listów Hammurabiego zapisanych na glinianych tabliczkach podały w wątpliwość twierdzenie o braku instancyjności postępowania, gdyż strona mogła żądać od władcy skontrolowania prawidłowości wyroku wydanego w pierwszej instancji.

Prace nad wspomnianym tekstem uświadomiły mi, że ewolucja procesu karnego w jego początkowych etapach jest opisana w niewystarczający sposób i powszechnie nieznaną. Stanowiło to impuls do podjęcia badań nad prawem Sumerów i Babilończyków, Ateńczyków i Rzymian, co doprowadziło do pojawienia się myśli, żeby opowiedzieć o historii procesu karnego. Studia nad prawem rzymskim w okresie dominatu, a zwłaszcza ostatnich cesarzy Teodora i Justyniana, skierowały moje zainteresowania na prawo Wizygotów, Ostrogotów, Franków i Germanów, a następnie na recepcję prawa rzymskiego w średniowiecznej Europie. Stąd był już tylko krok do Landrehtu pruskiego i *Constitutio Criminalis Carolina* oraz wielkich kodyfikacji prawa w XVIII i XIX w. Z czasem ilość zebranego materiału źródłowego była tak duża, że wykluczała sensowną opowieść na kartach jednej książki.

Postanowiłem więc napisać o historii procesu karnego pod wspólnym tytułem „Szkic o historii procesu karnego w kontynentalnej Europie i Mezopotamii” i dzięki uprzejmości Wolters Kluwer opublikować go w tym wydawnictwie. Zakres przedmiotowy opowieści celowo ograniczyłem do kontynentalnej Europy i Mezopotamii (wraz z Antiochią), pozostawiając na boku omówienie prawa np. w Egipcie i Izraelu oraz Anglii, Walii i Szkocji. Pomimo że „państwo faraonów” powstało i rozwijało się

w porównywalnym okresie co państwa Sumeru i Akadu, to nie pozostawiło zbiorów prawa, które można by analizować ze zbiorami prawa państw Mezopotamii i Hetytów. Brak egipskich pomników prawa nie wyklucza możliwości badania np. idei prawa, sprawiedliwości i słuszności prawa w starożytnej Mezopotamii i Egipcie, ale te zagadnienia pozostają poza obszarem niniejszego szkicu. Natomiast czytelników zainteresowanych wymienionymi kwestiami odsyłam do pasjonującej książki L. Maya, *Ancient Legal Thought. Equity, Justice, and Humaneness From Hammurabi and the Pharaohs to Justinian and the Talmud*, Cambridge University Press 2019.

Prawo Królestwa Izraela jest już znacznie późniejsze. Co prawda, Stary Testament wskazuje na trzy zbiory prawa, tj. Księgę Przymierza, Kodeks Deuteronomiczny i Księgę Kapłańską (Kodeks Świętości), ale brak wystarczających kompetencji nie pozwala mi zająć się omówieniem tych zbiorów prawa. Czytelnikom polecam zaś dzieło Renaty Jasnos, *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2011. Uznałem też, że różnice dotyczące prawa w porządku kontynentalnym oraz Anglii, Walii i Szkocji są na tyle duże, że uzasadniają pominięcie prawa *common law*, bez szkody dla niniejszego dzieła. Z tego też względu określam je mianem „szkicu”, gdyż zajmuję się historią procesu karnego jedynie w określonym zakresie, a nie całościowo.

Choć ramy chronologiczne opowieści obejmują najdawniejsze czasy, w których narodziło się prawo, a później funkcjonowanie prawa pisanego w państwach Mezopotamii, prawo w starożytnych Atenach i Rzymie aż do prawa współczesnego, w podtytule dzieła celowo na pierwszym miejscu wymieniałem kontynentalną Europę, a nie Mezopotamię, gdyż znakomita część opowieści dotyczy prawa europejskiego. Opowiadam o historii prawa państw Mezopotamii, gdyż tam narodziło się prawo pisane (państwowe), na bazie którego później rozwijało się prawo hetyckie, hebrajskie i greckie. Ten wątek, choć ma bardzo ważne znaczenie w naszej opowieści, nie jest jednak dominujący.

Pierwsza książka traktuje o narodzinach prawa w najdawniejszych czasach oraz o prawie, a zwłaszcza procesie sądowym w państwach starożytnej Mezopotamii, tj. Sumerze, Babilonii, państwie Hetytów. W kolejnych

Rozdział I

OD KULTURY MINOJSKIEJ DO ANTYCZNEJ POLIS W ATENACH

Mieszkańcy antycznej Grecji byli przekonani, że najstarsze i najlepsze prawa pochodzą z Krety¹. Wierzano, że nadane przez Minosa prawa pochodzą bezpośrednio od Zeusa, z którym władca spotykał się co dziesięć lat w grocie Diktejskiej na Krecie, czerpiąc królewską wiedzę od boskiego ojca². Ponieważ Minos jako najwyższy sędzia sprawiedliwie stosował prawo, funkcję sędziego pełnił także po śmierci w podziemnym świecie zmarłych. Także brat Minosa Radamantys słynął z wielkiej sprawiedliwości. Diodor pisze, że:

Wydawał podobno najbardziej sprawiedliwe ze wszystkich wyroki i na rabusiów, bezbożnych i innych złoczyńców nakładał nielitościwą karę. [...] przez wzgląd na jego sprawiedliwość wszyscy dobrowolnie oddawali mu się w opiekę³.

Według mitu, Radamantys, przez wzgląd na sprawiedliwe rozstrzygnięcie sporów, został później sędzią umarłych w Hadesie, gdzie oddzielał cnotliwych od występnych. Wspomnieliśmy już, że taki zaszczyt spotkał także Minosa, ponieważ władał on według prawa, a zwłaszcza dbał o sprawiedliwość⁴. Panowało przekonanie, że przed uchwaleniem prawa

---

¹ Zob. Platon, *Prawa*, tłumaczyła M. Maykowska, Warszawa 1960, s. 14–15. W tym wydaniu dzieła Platon nie ma odnotowanych numerów bocznych (Nb).

² Zob. L. Press, *Życie codzienne na Krecie w państwie króla Minosa*, Warszawa 1972, s. 11.

³ Zob. Diodor, *Biblioteka Historyczna*, Ks. V. 79, „Fontes Historiae Antiquae. Zeszyty Źródłowe do Dziejów Społeczeństw Antycznych”, Poznań 2018, z. XXXV, s. 103.

⁴ Zob. Diodor, *Biblioteka Historyczna*, Ks. V. 79, s. 103; Platon, *Obrona Sokratesa*, Warszawa 2008, A. 41 A, s. 52.

należy udać się na Kretę, aby poznać tamtejszy system. Według Herodota⁵, Lacedemończycy twierdzili, że ustrój ustanowiony przez Likurga miał swój pierwowzór na Krecie. Arystoteles podaje zaś, że niektórzy uważali, że prawodawcy Likurg i Zaleukos⁶ byli uczniami Talesa (Thaletasa) z Gortyny, a według Plutarcha Solon miał otrzymać pomoc od Kreteńczyka Epimenidesa w przeprowadzeniu reformy prawa⁷.

Gdy mowa o Likurgu i Solonie, tj. Spartaninie i Ateńczyku, czyli mieszkańcach Hellady, warto przytoczyć słowa Cyncerona, który pisał, że:

naszemu społeczeństwu przybyło wiedzy dzięki przejściu cudzych doświadczeń. Płynęły z Grecji, a nie był to wąski strumyk, tylko szeroka rzeka nowych dziedzin i umiejętności⁸.

Cynceron wskazuje też na Demaratosą z Koryntu, który w r. 655 p.n.e. osiedlił się w etruskim mieście Tarquinii, gdzie poślubił etruską szlachciankę, z którą miał dwóch synów – Lucjusza i Arrunsa. Za namową swojej żony Tanakwil Lucjusz przybył do Rzymu, gdzie zyskał przychylność króla Ankusa Marcjusza. Gdy król zmarł, Lucjusz został wybrany na jego następcę. Córka Lucjusza poślubiła Serwiusza Tulliusza, który został szóstym królem Rzymu, którego korzenie znajdują się w Grecji.

Pierwsi osadnicy przybyli na Kretę prawdopodobnie około 7000 r. p.n.e. z Azji Mniejszej. W III tysiącleciu p.n.e. Kreta była już dużym ośrodkiem produkcji i obróbki brązu. Około r. 2300 p.n.e. rozpoczął się rozkwit kulturalny i gospodarczy wyspy. W tym okresie Kreteńczycy dysponowali już

⁵ Zob. Herodot, *Dzieje*, Ks. I. 65.4, Warszawa 2002, s. 42.

⁶ Zaleukos był władcą Lokrów Epizefiryjskich, greckiej kolonii w południowej Italii. Około 662 r. p.n.e. Zaleukos ogłosił prawa dla arystokratycznej polis, jaką była jego ojczyzna. Uchodziły one za bardzo surowe. Dotyczyły ochrony własności oraz obyczajów i polityki. Nowe prawo miało zastąpić prawa klanowe i umożliwić rozpoznawanie spraw przez sądy królewskie. Przyjmuje się, że na prawach Zaleukosa wzorował się Drakon. Zob. Arystoteles, *Polityka*, przełożył, słowem wstępnym i komentarzem opatrzył L. Piotrowicz, Warszawa 2012, Ks. II, R. 9. 5, gdzie wymienia się Zaleukosa obok Charondasa i innych prawodawców. Zob. też A. Krawczuk (red.), *Świat okresu cywilizacji klasycznych*, Warszawa 2005, s. 50; W. Lengauer, *Starożytna Grecja okresu archaicznego i klasycznego*, Warszawa 1999, s. 56.

⁷ Plutarch, *Żywoty równoległe*, T. II, *Solon*, Warszawa 2005, R. 12. 4.

⁸ Cynceron, *O Państwie. O prawach*, Kęty 2013, Ks. II. XIX. 34, s. 50.

znaczną flotą handlową⁹. Mieszkańcy zajmowali się rolnictwem, hodowlą, rybołówstwem, rzemiosłem i handlem. Około r. 2000 p.n.e. kultura minojska wkroczyła w szczytową fazę rozwoju, która przypada na okres między rokiem 2000 a 1650 p.n.e.¹⁰

Fot. Pałac w Knossos.

Na Krecie odkryto pałace w Knossos, Kato Zakros, Malii, Faistos i Hagia Triada. Pałace w Knossos, Fajstos i Malii nie posiadały murów obronnych. Według E. Wipszyckiej, termin „pałac” stosowano dla określenia władcy i zespołu jego urzędników¹¹. Pałace wznosiły się wśród miejskiej zabudowy. W bezpośrednim ich sąsiedztwie pobudowane były piętrowe domy z balkonami prawdopodobnie miejscowych dostojników i urzędników. Pałace były siedzibą władcy oraz centrami życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Pełniły funkcję ceremonialną i sądową oraz gospodarczą, gdyż znaczna ich część przeznaczona była na warsztaty rzemieślnicze i magazyny¹². W pałacu w Knossos, w ozdobionej gryfami sali tronowej odnaleziono tabliczki z pismem linearnym B, co według badaczy sugeruje, że wykonywane były tam funkcje sądowe i administracyjne¹³.

⁹ Zob. B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, T. I, Warszawa 1988, s. 55.

¹⁰ Zob. A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2009, s. 186.

¹¹ Zob. B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, T. I, s. 79.

¹² Zob. B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, T. I, s. 45.

¹³ Zob. L. Serafini (red.), *Historia powszechna*, T. 3, *Starożytny Egipt, Grecja i świat helleński*, Kraków 2007, s. 181.

Z zapisów na zachowanych tabliczkach wynika, że władca nosił tytuł wanaks i posiadał rozległą władzę, w tym sędowniczą. Do niego należało też organizowanie kultu, choć prawdopodobnie nie pełnił on funkcji króla-kapłana¹⁴.

Fot. Pałac w Knossos. Sala tronowa.

W pałacach znajdowały się magazyny żywności, składy surowców i gotowych produktów oraz warsztaty rzemieślnicze¹⁵. Pałac organizował produkcję rolną, przetwórczą i rzemieślniczą, przydzielał surowce własnemu personelowi oraz kontrolował jego działalność; organizował handel lokalny i zagraniczny. Pałac był właścicielem trzód owiec, których pogłowie w Knossos sięgało kilkuset tysięcy sztuk, a w Pylos właścicielem plantacji lnu. Pałac koordynował produkcję wina, wyrobów z brązu i wielu wyrobów luksusowych oraz broni¹⁶. W pałacu pracowały zespoły pisarzy prowadzących szczegółowe spisy ludzi, ziemi, wytworów produkcji rolnej i rzemieślniczej. Przykładowo, magazyn wina był składem oraz biurem zajmującym się szczegółową kontrolą produkcji i dystrybucji tego trunku. Tożsame zasady obowiązywały w wypadku innych produktów¹⁷. Rolnicy stanowili trzon ludności wiejskiej, a urzędnicy, kapłani, wojownicy, rzemieślnicy, kupcy, zasadniczą część ludności miejskiej. O obecności

¹⁴ Zob. B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, T. I, s. 79.

¹⁵ Zob. A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, s. 187.

¹⁶ Zob. A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, s. 269.

¹⁷ Zob. P. Dyczek, *Pieczenie późnohelleńskie z Pylos*, „*Studia i Materiały Archeologiczne*” 1992/9, s. 52.

w miastach przedstawiciele tych profesji świadczy dobrze zachowane wyposażenie budowli mieszkalnych, warsztatów rzemieślniczych, magazynów i sklepów, urzędzeń portowych, a także archiwów świątyn¹⁸.

Rolnicy i rzemieślnicy dostarczali swe produkty do pałacu, który był głównym spichlerzem. Stąd rozdzielano je ludności w zależności od jej potrzeb. W pałacu ustalano cenę towarów i ich dalsze przeznaczenie. Rejestrowaniem towaru zajmowali się pałacowi rachmistrze. Funkcje i zadania pałacu na Krecie były zatem zbliżone do tych, które w Sumerze spełniała świątynia, a później pałac króla.

Fot. Magazyny w Pałacu w Knossos. Naczynia do przechowywania wody i żywności.

¹⁸ Zob. L. Press, *Życie codzienne na Krecie...*, s. 60.

Książka stanowi drugą część cyklu zapoczątkowanego publikacją pt. *O początku prawa*, tym razem dotyczącą narodzin i ewolucji prawa karnego w starożytnych Atenach.

Niekwestionowaną zasługą Ateńczyków jest przede wszystkim stworzenie pojęcia prawa oraz istoty sądowego wymiaru sprawiedliwości. To oni właśnie po raz pierwszy w dziejach określili granice wolności obywatela oraz granice działania organów władzy.

Autor przedstawił rozwój procesu sądowego i zarys najważniejszych reform mających wpływ na rozkwit prawa od reformy przeprowadzonej przez Drakona w 621 r. p.n.e. aż do utraty niepodległości przez Ateny w 322 r. p.n.e.

Publikacja jest przeznaczona dla studentów prawa, politologii, filozofii jako literatura uzupełniająca oraz dla wszystkich zainteresowanych prawem w ujęciu historycznym.

JERZY SKORUPKA – profesor doktor habilitowany nauk prawnych; sędzia Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu; zajmuje się prawem karnym procesowym, prawem karnym gospodarczym oraz filozofią i historią prawa; autor ponad 300 prac naukowych, w tym podręczników akademickich, monografii, komentarzy, artykułów i glos publikowanych w Polsce i za granicą.

9788383288468 W01P01

ISBN 978-83-288-468-8

9 788383 288468

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA: +48 801 044 545
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

CENA 159 ZŁ (W TYM 5% VAT)

Kup e-book i czytaj
w aplikacji Smarteca

